

Стаття у збірці. Дані про те, де опубліковано та зміст самої статті.

Москаленко В.В. Соціалізація як соціальний контроль./ В.В.Москаленко// Актуальні проблеми психології:Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України .Том11. –Вип.10.-К.:Фенікс,2014. С.76- 90.

УДК 316.61

Москаленко В.В. (м.Київ)

Соціалізація як соціальний контроль.

В статті аналізується соціальний контроль як функція соціалізації особистості. Показано, що особливістю соціального контролю є його багатомірність, яку зумовлено трьома рівнями його реалізації: макрорівнем, мезорівнем та мікрорівнем. Розкриваються особливості соціального контролю на кожному рівні його реалізації. Підкреслюється необхідність врахування характеру взаємозв'язку і взаємозалежності видів соціального контролю, який зумовлено рівнями його соціального простору.

Ключові слова: соціальний контроль, соціалізація особистості, функції соціалізації, макрорівень, мезорівень, мікрорівень.

Актуальність проблеми соціалізації особистості зумовлено, перш за все, затребуваністю знань про закономірності формування особистості у відповідності зі змінами системи соціальних цінностей суспільства. Знання закономірностей та механізмів процесу соціалізації особистості потрібно для створення методологічних засад організації системи виховання, яка здатна була б в ситуації швидких соціальних змін управляти умовами формування особистості як тими формами діяльності, в які включається людина на основі потреб соціально-економічного розвитку суспільства та потреб самореалізації особистості в процесі освоєння будь-яких сфер людської життєдіяльності. В цьому зв'язку важливим є дослідження функцій соціалізації, зокрема, функції соціального контролю, яка є важливою для існування не тільки окремого індивіда, але й суспільства в цілому. Саме завдяки цій функції забезпечується життєдіяльність суспільства, відбувається становлення всього соціального досвіду.

Науковці виділяють такі функції соціалізації як функцію конструювання особистості; функцію соціальної адаптації; функцію інкультурації; функцію формування ідентичності особистості [5, с.122-183] Перелік функцій, які

здійснюються процесом соціалізації, можна продовжити. В даній статті аналізується лише така функція соціалізації як соціальний контроль, враховуючи те що в психологічній літературі з проблеми соціалізації цьому питанню приділено найменше уваги.

Основний зміст статті.

Соціалізація особистості як процес, в результаті якого формуються соціальні якості людини, виконує функцію соціального контролю і встановлення порядку в суспільстві. Жодне суспільство не може існувати без соціального контролю, тобто без розробленої системи правил і норм, які приписують виконання кожним індивідом вимог і обов'язків, що необхідні для існування суспільства. Ці надіндивідуальні обов'язкові норми інтеріоризуються індивідами в процесі соціалізації, в результаті чого зовнішні вимоги стають внутрішніми мотивами поведінки. Завдяки соціалізації люди в суспільстві контролюються таким чином, що вони виконують свої ролі природно, керуючись звичкою. Скажімо, жінка охоче виконує свою гендерну роль тому, що її формування як жінки відбулося в процесі статево-рольової соціалізації. Або, завдяки соціалізації людина підпорядковується підсвідомо моральним нормам, які обмежують її свободу. Е.Фромм підкреслював, що суспільство лише тоді функціонує ефективно, коли його члени досягають такого типу поведінки, в якій вони хочуть діяти так, як вони повинні діяти в якості членів даного суспільства. Вони повинні бажати те, що є обов'язково необхідним для суспільства. Соціальний контроль процесу соціалізації здійснюється через залежність людини від інших в інтеріндивідуальній взаємодії. Від народження до смерті людина перебуває у просторі різноманітних взаємодій і відношень з іншими людьми. Соціальність, що виявляється в сумісній поведінці людей, має особливу властивість, яка полягає у великій силі впливу на окремих індивідів, в автоматичності механізму її дії, в його підсвідомості і блискавичності спрацьовування.

Факти, які засвідчують про провідну роль у поведінці людини таких чинників, як оцінка можливих наслідків своїх дій, самооцінка, оцінка іншими, когнітивні процеси тощо спонукають до висновків про їх важливість у здійсненні соціального контролю. Соціальний контроль, який здійснюється безпосередньо або опосередковано – через засоби зв'язку, масові комунікації, різні види мистецтва тощо, забезпечує узгодженість дій індивідів, що лежить в основі буття майже всіх суспільних процесів.

Проблема соціального контролю в зв'язку зі соціалізацією з'явилась в роботах західних соціальних психологів сто років тому у зв'язку зі задачею контролю над девіантною поведінкою натовпу. Г.Тард досліджував соціальний контроль як один із факторів соціалізації. Згідно з його теорією, суспільство – це продукт взаємодії індивідуальних свідомостей, яке здійснюється через передачу людьми один одному і засвоєння ними вірувань, переконань, намірів тощо. Елементарним фактом, з якого випливає все соціальне життя, є відношення нашого «Я» до інших «Я», їх взаємовплив. Як відомо, Г.Тард пояснював суспільні процеси дією психологічного механізму наслідування. Взаємовідносини двох індивідів, з яких один наслідує іншому є характерною моделлю буття взагалі. Висновком із аналізу наслідування є опосередковане визнання і постановка Тардом проблем соціалізації в суспільстві, інтерналізації соціокультурних норм завдяки соціальній взаємодії. Акцентуючи увагу на феномені наслідування він намагався пояснити механізм об'єднання індивідів в соціальні групи і суспільства. Він на основі механізму наслідування намагався пояснити суспільну думку, звичаї, моду, релігію та інші соціальні феномени. Всі схожості, що існують у світі, зумовлено, на думку Тарда, повторенням, яке є універсальним світовим законом. Наслідування існує уже в індивідуальній свідомості, у тому, що людина за допомогою пам'яті і звички відтворює саму себе, повторює своє минуле. Потім у зіткненні двох або більше людей наслідування стає головним механізмом соціальної поведінки.

Інший видатний вчений, М.Вебер, в своїй теорії соціальної дії приділяє значну увагу механізму соціального контролю в дії індивіда, який розглядається ним як умова існування суспільства. Окремі індивіди в своїх діях орієнтуються на суспільні інститути – право, державу, релігію тощо, - які є значимими для них. Без орієнтації на соціальні інститути або орієнтації діючої особи на іншого індивіда (оточуючих інших індивідів) не було б суспільства. В цій «орієнтації на іншого» отримує «визнання» і «соціально загальне», а саме: «державу», «право», «союз» тощо. Отже, «визнання», «орієнтація на іншого» складають механізм існування соціального.

Розгорнуту теорію соціалізації як механізму соціального контролю створив Т.Парсонс. В своїй відомій загальносоціологічній структурно-функціональній теорії він надав значне місце соціалізації як такому механізму, який забезпечує рівновагу в суспільстві. Основну увагу він приділив інститутам соціалізації, які забезпечують контроль. Будуючи загальну аналітичну логіко-дедуктивну теоретичну систему суспільства, він розглядає людську дію як систему, що самоорганізується, специфіку якої на відміну від системи фізичної і біологічної дії, бачить, по-перше, у символічності (наявності таких символічних механізмів регуляції, як мова, цінності тощо); по-друге, у нормативності (залежності індивідуальної дії від загальноприйнятих цінностей і норм); по-третє, у волюнтаристичності, ірраціональності і незалежності від умов середовища і в той же час від суб'єктивних «визначень ситуації». Основу теоретичної системи Парсонса складає теорія соціальної дії, в якій основними поняттями є «діяч», «ситуація» і «орієнтація діяча на ситуацію». Системою цих категорій аналізується сутність соціального контролю. Передбачається, що суб'єкт дії (індивід чи спільнота) здатен виокремлювати із оточуючого середовища окремі об'єкти, розрізняючи і класифікуючи їх за місцем, властивостям тощо (когнітивна орієнтація); що він розрізняє в ситуації об'єкти, які мають для нього позитивне або негативне значення з точки зору задоволення його потреб (катектична орієнтація); що серед пізнавально і катектично

оцінюваних об'єктів він змушений здійснювати подальший відбір і порівняльну оцінку в плані першочерговості задоволення тих або інших своїх потреб (оціночна орієнтація). Крім того, орієнтація діяча на об'єкти ситуації має часовий вимір, тобто пов'язана з уявленням діяча про те, які зміни будуть мати місце в ситуації тієї або іншої дії. Це уявлення є основою здатності діяча ставити перед собою ціль і прагнути її досягти. Парсонс досліджує також ситуацію взаємодії соціальних суб'єктів, які пов'язані між собою системою взаємних очікувань в тому смислі, що їх дії орієнтовано на очікування партнера. В наслідок цього до когнітивної, катектичної і оціночної орієнтацій, які складають так звану структуру «потребнісних диспозицій» діяча або його мотиваційну структуру, додається ціннісна орієнтація як область «зовнішніх символів», що не залежить від кожного даного діяча, і яка регулює образ дії всіх діячів, які належать до одного культурного поля. Так утворюється формалізована модель системи соціального контролю, яка включає культурну, соціальну, особистісну підсистеми, які знаходяться у відносинах взаємообміну.

Згідно з концепцією багаторівневого соціального простору, соціалізація здійснює соціальний контроль на різних рівнях: на рівні мікросистеми (найближче оточення людини); мезосистеми (елементи соціального середовища, до яких індивід безпосередньо не відноситься, але які впливають на нього); макросистеми (соціокультурні норми, системи соціальних репрезентацій та установок, які є характерними для певної культури). Різні рівні людського буття зумовлюють різні види соціального контролю, його багатомірність. Багатомірність і багаторівневність – це характеристики соціального контролю, які залежать від характеру взаємозв'язків рівнів соціального простору, що зумовлюють процес соціалізації особистості.

На макрорівні соціалізація відбувається в системі відносин «особистість – суспільство», забезпечуючи соціальний контроль в інтересах суспільства, який полягає в тому, щоб здійснити переведення цінностей

соціетального рівня до індивідів через вплітіння цих цінностей у безпосереднє оточення, в сфері якого діють механізми переведення зовнішніх соціальних регуляторів у внутрішні стимули людської поведінки.

Соціалізація особистості на соціетальному рівні здійснюється через засвоєння індивідом соціальних норм, які вироблені людською спільнотою як належні для даної спільноти способи поведінки. Соціальні норми - це основні правила, які, засвоюючись особою в процесі соціалізації, визначають її поведінку в суспільстві. У всіх суспільствах існують норми відносно того, яка поведінка буде доречною для членів даного суспільства. Деякі з цих норм визначаються всіма членами суспільства (правові закони), інші варіюються від групи до групи (наприклад, неписані правила, що диктують членам групи, який одяг потрібно носити). В неформальних об'єднаннях, наприклад, існують норми і правила, які діють тільки в цих об'єднаннях. Людина змушена підлаштовуватись під суспільні або групові соціальні норми, щоб суспільство її не відкинуло. Всі виявлення поведінки членів суспільства сприймаються, оцінюються, регламентуються у відповідності з соціальними нормами. В цьому виявляється функція соціального контролю процесу соціалізації.

Соціальні норми – дуже сильні фактори, що впливають на поведінку людини. Це видно хоча б з того, що відбувається з людьми, які порушують ці норми. Для того, щоб стимулювати нормативну поведінку і знижувати імовірність появи ненормативності як масового явища, в суспільстві створюється і діє система *санкцій*. Санкції – це механізм, завдяки якому суспільство “повертає” свого члена на шлях дотримання норм. Санкції можуть бути двох типів: заохочувальні і каральні, позитивні і негативні. Система санкцій призначена не для того, щоб компенсувати недодержування норм, а для того, щоб забезпечити додержування норм. Уявлення про те, що значна частина нашої поведінки прямо залежить від соціальних норм і соціального контексту, давно прийнято наукою. Соціальні психологи

вважають, що більшість людей дотримується того, щоб їх поведінка відповідала моделям, які схвалюються суспільством.

Окрім зовнішніх факторів соціального контролю, якими є санкції, в процесі соціалізації діють внутрішні фактори соціального контролю, що пов'язані з когнітивною сферою особистості. Дія індивіда сприймається іншими людьми, опосередковуючись значенням. Взаємодії детермінуються системою символів, тобто поведінка людини в ситуаціях взаємодії зумовлена символічною інтерпретацією цих ситуацій. Людина – це істота, яка включена в знакові ситуації. Суспільство дійсно регулює дії людей за допомогою символів. Регулятивну функцію символу зумовлено тим, що людина, розширюючи знання про себе і світ, прагнучи зрозуміти, якої позиції потрібно дотримуватись в тих чи інших соціальних питаннях, спирається на інформацію, що надається їй оточенням, спільнотою. В цьому разі здійснюється підпорядкування людини думці інших людей. Це відбувається тому, що без орієнтації на думку інших, людина не знає, як правильно поводитись. Орієнтація на знання інших сприяє адаптації людини у світі, який створено людьми і без них не піддається розумінню. Р. Чалдіні відмітив таку особливість: щоб визначити, що саме є правильним, ми прагнемо дізнатись, що вважають правильним інші, а свою поведінку ми вважаємо правильною тільки до тих пір, поки спостерігаємо її у оточуючих. Він назвав це *соціальною перевіркою*. Гостріше за інші теоретичні напрямки питання про орієнтацію на Інших як найважливіший чинник соціалізації особистості поставлено символічним інтеракціонізмом.

Серед регуляторів соціотипічної [1] поведінки велику роль відіграють моральні норми, тобто системи уявлень про правильну і неправильну поведінку, що вимагають виконання одних дій і заборону інших. Різні суспільства використовують різні механізми здійснення соціального контролю за дотримання норм.

На мезорівні соціалізація здійснюється в системі «індивід – соціально-психологічний простір» (найближче оточення людини, з яким індивід не має безпосередньої взаємодії, але яке опосередковано впливає на становлення його соціальних властивостей). Своєрідність соціального контролю на цьому рівні соціалізації зумовлюється через здійснення особистістю соціальних ролей.

Соціальна роль – це не просто функція, яку виконує особистість, а те, що визначається очікуванням суспільства, або експектаціями. Поняття «експектації» (очікування) фіксує той простий факт, що кожен член спільноти не просто виконує в ній свої функції, але й обов’язково сприймається, оцінюється іншими. Людська поведінка організується у відповідь на експектації, які приписуються іншим людям. Система соціальних очікувань – це певна сукупність уявлень про те, як повинен поводитись той або інший член спільноти в певній ситуації.

Людські спільноти через систему очікуваних зразків поведінки, які відповідають кожній ролі, певним чином контролюють діяльність своїх членів. Від кожної ролі очікується виконання не тільки простого переліку певних функцій, але й якість виконання цих функцій. Останнє відповідатиме соціальним ролям. У більшості груп існують чітко визначені ролі. Якщо соціальні норми описують, як потрібно поводитись всім членам групи, то соціальні ролі – це правила, яким повинні відповідати люди, що займають в групі певні позиції. Рольова поведінка – це соціально задана поведінка, в якій ступінь підпорядкування людини соціальним нормам і канонам є дуже високим.

У всіх культурах існують конкретні правила відносно очікуваної поведінки. Сутність цього процесу полягає в тім, що індивіди підсвідомо визначають себе членами якихось груп. Визначивши себе членом певної соціальної групи, люди, з одного боку, закладають цю ідентифікацію в схему своєї самосвідомості, а з іншого – починають приводити себе у відповідність з групою. Оскільки належність до групи стає важливою рисою

самосвідомості особистості, оскільки вона для того, щоб підтвердити самосвідомість, завжди буде прагнути зберегти своє членство в групі. А належність до групи вимагає від людини дотримання її норм і правил, тобто стереотипної рольової поведінки.

Рольові очікування можуть обмежувати свободу дій людини у виборі стратегії своєї поведінки, сприйнятті партнера і самосприйнятті. Ці обмежування задаються людині соціальною позицією, яку вона займає, виконуючи ту чи іншу соціальну роль. В суспільстві по відношенню до цієї позиції формується ряд очікувань щодо поведінки людини у відповідності з її соціальною роллю. Поведінка особистості в соціальному взаємовпливі визначається перш за все позицією, яку займає індивід в соціальних відносинах. На підприємстві, наприклад, начальник і підлеглий виконують різні ролі і передбачається, що з цих позицій вони і поводитись будуть по-різному. Соціальна роль виникає разом з конкретною соціальною позицією.

В поняттях «соціальна позиція» і «соціальна роль» відбивається вибіркоче ставлення людей один до одного в процесі взаємодії. Поняття «позиція» в соціальній психології і соціології означає місце особистості в системі соціальних зв'язків. Це значення збігається зі значенням поняття «статус» в тому розумінні, що соціальна позиція «тягне» за собою «соціальні ролі», тобто соціальна позиція має тенденцію підкреслювати обов'язкові моделі поведінки людини з певним статусом. Соціальний статус – це чітко визначене соціальне місце особистості в соціальній ієрархії суспільних відносин. Цей статус зобов'язує особистостей виконувати певні соціальні ролі, які є сукупністю вимог (норм), що пред'являються особистості суспільством. Отже, соціальна роль – це практична реалізація статусу і позиції особистості в процесі взаємодії з іншими людьми.

Поняття «позиція» є також загальнопсихологічним поняттям. В цьому аспекті воно означає систему ставлень особистості, що виражає її активну вибіркочість у взаємовідносинах. В аналізі спілкування поняття позиція, з одного боку, відображає відношення особистості в системі соціально-

психологічного спілкування, а з іншого – є відображенням міжособистісних відносин у внутрішній структурі особистості. Ця двоїстість поняття «позиція» означає зовнішню і внутрішню зумовленість вибору стратегії спілкування особистостей. В такому розумінні вперше запропонував поняття «позиція особистості» А. Адлер в своїй індивідуальній психології, яку він визначив як «позиційна психологія». Згідно з його теорією, позиція особистості визначає готовність людини до співробітництва з іншими у досягненні спільних цілей. Спільні цілі реалізуються через соціальну роль, яка означає соціально очікувані паттерни поведінки.

В рольовій поведінці людина реалізує себе як член спільноти, групи, як виразник інтересів певних соціальних верств. В рольовому спілкуванні людина набуває почуття належності, соціального захисту, включеності у соціальні відносини. За цими почуттями стоять важливі потреби конкретного індивідуума, задоволення яких частково, але гарантовано здійснюється в рольовій поведінці. Ефективність процесу соціалізації особистості забезпечується рівнем засвоєння як соціальних норм, так і соціальних ролей.

Рольова поведінка допомагає людям створювати і підтримувати стосунки, які побудовані на ділових, формально-соціальних контактах. Вона забезпечує комунікацію в таких соціальних тандамах, як «керівник – підлеглий», «покупець – продавець» та ін. В таких стосунках саме роль, рольові очікування партнерів визначають, як буде сприйматись партнер (які якості і характеристики в ньому будуть відміченими і прийнятними), як буде розумітись його поведінка і будуватись власна. Типологій групових ролей досить багато, в їх основі лежать відносини влади – підпорядкування або переваги – відторгнення. Найбільш яскраве уявлення про рольовий розподіл в групі дає аналіз таких груп, де є жорстка ієрархія, нестача ресурсів і проблеми з їх розподілом.

Соціальна роль визначає також оцінку людиною самої себе в даній ситуації. Дуже мало ролей, які б повністю визначали поведінку її виконувача. Багато залежатиме від розуміння людиною своєї ролі і ролей інших учасників

взаємодії, від його ставлення до виконання ролі, від особистого досвіду, від творчих можливостей. Кожна людина вносить в свої соціальні ролі унікальність.

Перетин позицій, стосунків, ролей людей, які взаємодіють, регулює і спрямовує соціальну діяльність у певне русло, забезпечуючи таким чином соціальний контроль суспільства в життєдіяльності людей.

На **мікрорівні** процес соціалізації відбувається в системі «індивід – безпосереднє середовище», в якому механізми соціального контролю «працюють» на рівні міжособистісної взаємодії. На цьому рівні поведінка людини регулюється її свідомістю. Тому пояснити, яким чином в міжособистісній взаємодії на думки, почуття і вчинки індивіда впливають інші люди, можна, фокусуючи увагу на індивідуально-психологічних процесах.

Одна й та ж сама людина, належачи до різних груп, буде підпорядковуватись нормам тієї групи, з якою вона себе ідентифікує. В цьому відношенні функція соціального контролю здійснюється свідомістю особистості, зокрема, особливостями самосвідомості людини, що пов'язані з нормами обов'язку, які з раннього дитинства включені в самосвідомість людини як її «зверх-Я» (З.Фрейд), або «Я, яке повинно бути» (Т.Хіггінс).

На рівні індивідуальної свідомості мотивами, що регулюють норму, можуть бути «страх», «сором», «почуття провини», «почуття обов'язку», «відповідальність», «честь», «совість», «почуття власної гідності» тощо.

Страх – це тривога людини з приводу того, «що з нею зроблять», якщо вона порушить або уже порушила якесь правило. Страх, як зауважує Ю.М. Лотман, властивий не тільки людині будь-якої культури, але й тваринам, але окрім страху є і специфічно людські, ті що сформовані культурою, механізми, які гарантують дотримання моральнісних норм. [3]. Це – «сором як орієнтація на зовнішню оцінку (що скажуть або подумають оточуючі?) а також провинна як орієнтація на самооцінку, коли невиконання якої-небудь

внутрішньої, інтерналізованої норми викликає у індивіда докори совісті (самообвинувачення)» [2, с.86].

Розглядаючи ці регулятори людської поведінки як стрижневий вимір культур, Р. Бенедікт в своїй книзі «Хризантема і меч» протиставляла західні «культури провини» і східні «культури сорому». В культурі, в якій належність до певної групи означає більше, ніж збереження індивідуальності, а головним механізмом соціального контролю є сором, у людини з'являється звичка співвідносити свої дії з моральними оцінками оточуючих. «Сором означає тривогу за свою репутацію; він виникає, коли індивід відчуває, що він в чомусь слабкіше за інших» [3, с.87]. У східних культурах почуття сорому виховувалось з раннього дитинства завдяки апеляції до суспільної думки, висміювання, бойкоту.

Якщо в культурі велике значення надається почуттю провини як регулятору поведінки, то дії оцінюються самою людиною у відповідності з інтерналізованими моральнісними нормами, навіть коли оточуючі не знають про його провину. Суд над людиною, «включаючи не тільки її вчинки, але й її помисли», здійснює совість як внутрішня моральна інстанція. [3, с.88]

Після виходу у 1946 р. книги Р.Бенедикт психологи і культурантропологи виявили значний інтерес до аналізу сорому і провини як регуляторів соціальної поведінки, який викликав дискусію з приводу доцільності чіткого розподілення типів культур на «культури сорому» та «культури провини». Головний висновок з цієї дискусії полягає в тому, що яка б точка зору не була вірною, в будь-якому випадку, як справедливо стверджував І. Кон, страх, сором і провинна складають єдиний ряд регуляторів соціальної поведінки.

Висновки.

1. Соціальний контроль визначено як розроблену спільнотою систему правил і норм, що приписують виконання кожним індивідом вимог і обов'язків, які необхідні для життєдіяльності суспільства.

2. В процесі соціалізації надіндивідуальні обов'язкові норми інтеріоризуються індивідами, в результаті чого зовнішні вимоги стають внутрішніми мотивами такого типу їх поведінки, в якій вони бажають діяти так, як це є обов'язково необхідним для суспільства.

3. Особливістю соціального контролю в процесі соціалізації особистості є багатомірність, що зумовлено особливостями його реалізації на таких рівнях: на рівні мікросистеми (найближче оточення людини); мезосистеми (елементи соціального середовища, до яких індивід безпосередньо не відноситься, але які впливають на нього); макросистеми (соціокультурні норми, системи соціальних репрезентацій та установок, які є характерними для певної культури).

4. На макрорівні соціальний контроль здійснюється через засвоєння індивідом в процесі соціалізації соціальних норм, які вироблені людською спільнотою як належні для даної спільноти способи поведінки. Для того, щоб стимулювати нормативну поведінку і знижувати імовірність появи ненормативності як масового явища, в суспільстві створюється і діє система *санкцій*. Санкції – це механізм, завдяки якому суспільство “повертає” свого члена на шлях дотримання норм.

На мезорівні своєрідність соціального контролю в процесі соціалізації особистості визначається тим, що він здійснюється через виконання особистістю соціальних ролей. Соціальна роль – це не просто функція, яку виконує особистість, а те, що визначається очікуванням суспільства, або експектаціями. Людські спільноти через систему очікуваних зразків поведінки, які відповідають кожній ролі, певним чином контролюють діяльність своїх членів. Рольові очікування можуть обмежувати свободу дій людини у виборі стратегії своєї поведінки, сприйнятті партнера і самосприйнятті. Ці обмежування задаються людині соціальною позицією, яку вона займає, виконуючи ту чи іншу соціальну роль. Перетин позицій, стосунків, ролей людей, які взаємодіють, регулює і спрямовує соціальну

діяльність у певне русло, забезпечуючи таким чином соціальний контроль суспільства в життєдіяльності людей.

На мікрорівні механізми соціального контролю «працюють» в системі міжособистісної взаємодії. На цьому рівні поведінка людини регулюється її свідомістю. На рівні індивідуальної свідомості мотивами, що регулюють норму, можуть бути «страх», «сором», «почуття провини», «почуття обов'язку», «відповідальність», «честь», «совість», «почуття власної гідності» тощо. Функція соціального контролю на мікрорівні здійснюється також особливостями самосвідомості людини, що пов'язані з нормами обов'язку, які з раннього дитинства включені в самосвідомість людини як її «зверх-Я» (З.Фрейд), або «Я, яке повинно бути» (Т.Хіггінс).

5. Багатомірність і багаторівневність як характеристики соціального контролю, що здійснюється процесом соціалізації особистості, потребує враховувати взаємозалежність та взаємопов'язаність видів соціального контролю, які зумовлено рівнями соціального простору, в яких відбувається цей процес.

Література.

1. Асмолов А.Г. Психология личности./ А.Г.Асмолов . М.:Изд-во Моск. Ун-та .1990. –336 с.
2. Вебер М.Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения./ М. Вебер. Пер.с нем.Ю.Н.Давыдова. М.: Прогресс.1990.-880 с.
3. Кон И.С.Моральное сознание личности и регулятивные механизмы культуры./ И.С.Кон // Социальная психология личности/ Под ред. М.И.Бобневой, Е.В.Шороховой. М.Наука.1979. С.85-113.
4. Лотман Ю.М.Проблема «обучения культуре» как её типологическая характеристика/ Ю.М.Лотман// Учён.зап.Тартуск.гос.ун-та.Вып.284. Труды по знаковым системам.-.Тарту,1971. С.167-178.
5. Москаленко В.В. Соціалізація особистості:монографія / В.В.Москаленко.-К.: Фенікс, 2013. – 540 с.
6. Парсонс Т. О структуре социального действия./ Т. Парсонс. - М.: Академический проспект.- 2002 -878 с.
7. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. / Т.Г. Стефаненко - М.: Институт психологии РАН, «Академический проспект».1999. -320 с.
8. Тард Г. Социальная логика./ Г.Тард. Пер. М.Цейтлин. – СПб.: Соц.-психол.центр, 1996.- 554 с.

Москаленко В.В. Социализация как социальный контроль.
 В статье анализируется социальный контроль как функция социализации личности. Показано, что особенностью социального контроля является его многомерность, которая обусловлена тремя уровнями его реализации: макроуровнем, мезоуровнем и микроуровнем. Раскрываются особенности социального контроля на каждом уровне его реализации. Подчеркивается необходимость учитывать характер взаимосвязи и взаимозависимости видов социального контроля, который обусловлен уровнями его социального пространства.

Ключевые слова: социальный контроль, социализация личности, функции социализации, макроуровень, мезоуровень, микроуровень.

Socialization as a social control. Moskalenko V.V.

A social control as a function of a personal socialization is analyzed in the article. The social control is characterized by multi-dimension and has 3 levels of implementation: macrolevel, mezolevel and microlevel. Peculiarities of the social control at every level are discussed. It is necessary to take into consideration the character of interconnection and interdependency of the types of social control, depending on the level of the social realm.

Keywords: social control, personal socialization, functions of socialization, macrolevel, mezolevel, microlevel.

Реферат

Москаленко В.В. Соціалізація як соціальний контроль.

Соціальний контроль визначено як розроблену спільнотою систему правил і норм, що приписують виконання кожним індивідом вимог і обов'язків, які необхідні для життєдіяльності суспільства. Зазначено, що в процесі соціалізації надіндивідуальні обов'язкові норми інтеріоризуються індивідами, в результаті чого зовнішні вимоги стають внутрішніми мотивами такого типу їх поведінки, в якій вони бажають діяти так, як це є обов'язково необхідним для суспільства. Показано, що особливістю соціального контролю в процесі соціалізації особистості є багатомірність, що зумовлено особливостями його реалізації на таких рівнях: на рівні мікросистеми (найближче оточення людини); мезосистеми (елементи соціального середовища, до яких індивід безпосередньо не відноситься, але

які впливають на нього); макросистеми (соціокультурні норми, системи соціальних репрезентацій та установок, які є характерними для певної культури). Розглянуто особливості дії соціального контролю на різних рівнях здійснення процесу соціалізації особистості. Стверджується, що багатомірність і багаторівневність як характеристики соціального контролю, що здійснюється процесом соціалізації особистості, потребує враховувати взаємозалежність та взаємопов'язаність видів соціального контролю, які зумовлено рівнями соціального простору, в яких відбувається цей процес.

Відомості про автора

Москаленко Валентина Володимирівна,

доктор філософських наук, професор.

Місце роботи: Інститут психології імені Г.С Костюка НАПН України,

завідувачка лабораторії соціальної психології.

Домашня адреса: 04050, м.Київ, вул. Якіра, 2- 6, кв. 93.

телефон: 483- 07-52, 067-585-52-35.

e-mail: moskavv@ukr.net

Службова адреса: 01033, м. Київ, вул Паньківська, 2.

телефон: 288- 33- 20.